

*Епістемологічна
упередженість*

У ПРИРОДОЗНАВЧИХ І СУСПІЛЬНИХ
НАУКАХ

**EPISTEMOLOGICAL
BIAS**

in the Physical & Social Sciences

Edited By: Abdelwahab M. Elmessiri

THE INTERNATIONAL INSTITUTE OF ISLAMIC THOUGHT

Серія МІД «Книги у скороченому викладенні»

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНА УПЕРЕДЖЕНІСТЬ
у ПРИРОДОЗНАВЧИХ
і СУСПІЛЬНИХ НАУКАХ

За редакцією
Абдельвахаба Ельмессірі

Книга надрукована за підтримки
Асоціації освітнього розвитку

Міжнародний Інститут
Ісламської Думки

Рівне – 2021

**Епістемологічна упередженість
у природознавчих і суспільних науках (Ukrainian)**

*За редакцією Абдельвахаба Ельмессірі
Серія «Книги у скороченому викладенні»*

© Міжнародний Інститут Ісламської Думки
1442 р. по Гіджрі / 2021 р. н. е.
Paperback ISBN 978-966-416-806-6

Epistemological Bias in the Physical & Social Sciences (Ukrainian)

*Edited by Abdelwahab M. Elmessiri
Books-in-Brief Series*

© The International Institute of Islamic Thought (IIIT)
1434AH/ 2013CE
Paperback ISBN 978-1-56564-592-9
IIIT
P.O. Box 669
Herndon, VA 20172, USA
www.iiit.org

Переклад: О. Тимчишин
Редакція: М.Г. Верескун-Верескун
Обкладинка: Шіраз Хан
Верстка: Гасан Гасанов
Інститут Інтеграції Знань
Грузія, Тбілісі, вул. Дадіані 7,
Торгівельний та Бізнес-центр «Карвасла», А-317
ikiacademy.org

Усі права захищені.

Жодна із частин цієї книги не може бути відтворена
без письмового дозволу правовласника.

Погляди та думки, які викладені в цій книзі, належать автору
і можуть не співпадати з думкою видавця, перекладачів і редакторів.

Книга розглядає важливу академічну проблему, якою часто нехтують: широко поширене прийняття й визнання парадигм, термінології, моделей досліджень, чужорідних для соціально-економічних і релігійних реалій мусульманського світу. Всюди у світі дослідники стикаються з питанням необ'єктивності методології й термінології, але особливо гостро ця проблема проявляється в інтелектуалів у країнах третього світу. Незважаючи на те, що вони працюють у культурному середовищі зі своїми власними концептуальними і культурними парадигмами, їм також доводиться зіштовхуватися з привнесеною ззовні (західною) парадигмою, яка проникає в їхнє суспільство й впливає на спосіб мислення.

Ці парадигми процвітають у сферах економіки й політики на Заході, але не завжди відповідають реаліям незахідного суспільства і тому можуть мати руйнівний вплив. Учені, які відмовляються від традиційних парадигм у своїх екзистенційних й історичних умовах, поступово переймають західні парадигми й починають розглядати себе із західної точки зору, навіть якщо вона характеризується упередженістю до них самих. Будь-яка спільнота може опинитись під загрозою, якщо вона переймає привнесені парадигми й точки зору, інколи навіть без глибинного розуміння їхніх епістемологічних наслідків.

Із підйомом арабської націоналістичної думки все частіше обговорювалась ідентичність і культурна специфічність, але без всебічного й методологічного вивчення. Сьогоднішній брак нейтралітету в арабських суспільних науках можна усунути шляхом створення нової галузі з її власними механізмами, методологією й орієнтирами для усунення епістемологічних ухилів і залучення іджтіхаду, тобто тлумачення.

Упередженість – це поєднання прихованих смислів, на яких ґрунтується парадигма, а також процедур і методології, які направляють дослідників. Наприклад, «прогрес» можна описати за допомогою метафори, яка порівнює досягнення історії з прямою, яка веде до певної точки, на відміну від циклічності.

Багато прихованих епістемологічних метафор, сформульованих на Заході, обмежують свободу досліджень і думки. У процесі визначення й подолання цього епістемологічного нахилу може бути створена альтернативна парадигма. Тематичні дослідження в цій книзі розглядають це питання; висвітлюють приховану тенденційність у певних сферах; наводять конкретні приклади; пояснюють, як ця упередженість впливає на дослідження; і наводять приклади, які часто ігноруються через необ'єктивність домінантної моделі, але які можна спостерігати за допомогою нової методології, яка формує нову парадигму.

У своїх пошуках дослідники описують власні упередження й пропонують альтернативи, намагаючись збільшити кількість досліджень, які стосуються західної

культури та її епістемологічних парадигм. Ці альтернативні парадигми не обов'язково повинні замінити домінуючі, але вони могли б грати роль комплексних інструментів для вивчення арабських/мусульманських суспільств. Також маємо надію, що нові парадигми збагатять домінуючі й розширять їхні рамки, перетворивши їх із замкнених, які ґрунтуються на сучасних західних гіпотезах, на відкриті універсальні парадигми. Незалежна арабська/мусульманська парадигма не передбачає заперечення західних культурних цінностей. Вона або розширює поняття прогресу, або й зовсім відмовляється від нього. Може бути розроблений комплексний і більш об'єктивний метод дослідження, який дозволить вирішити проблему використання арабськими дослідниками методології й інструментів із західною орієнтацією.

Завдання цієї книги полягає в тому, щоб підкреслити творчий, революційний характер ідеї спростування упередженості й допомогти читачам зрозуміти і подолати це явище. Ми надіємось, що сфера знань (*фікх*) про упередженість буде сприяти захисту конкретного, індивідуального й людського від деконструктивного, абстрактного, загального й нелюдського.

Розділ перший
**Ворота іджтіхаду: вступ у сферу знань
про епістемологічну упередженість**

Абдельвахаб Ельмессірі

Життя людини складається з руху, вчинків, поведінки, подій і тисячі інших звичних актів. Кожна дія, окрім мимовільних функцій, таких як дихання, є значною мірою результатом усвідомленого або неусвідомленого вибору й відображає культуру й сприйняття людини. Наприклад, внутрішня поразка може перетворити все в очах суспільства або індивіда в знаки падіння, водночас внутрішня перемога перетворює ті ж об'єкти для іншого суспільства або індивіда у знаки тріумфу. Цей приклад демонструє значення й варіації нахилів.

Поведінка будь-якої людини має важливе значення і є певною епістемологічною парадигмою й перспективою. Парадигма – це абстрактна ментальна картина, уявна конструкція й символічне уявлення реальності, яке є наслідком ментальної реконструкції й деконструкції. Розум збирає деякі елементи реальності, відкидаючи одні й зберігаючи інші, і перебудовує їх за пріоритетністю й відповідністю реальності. Парадигма може виділяти ті елементи, які вона вважає потрібними, і нехтувати всіма іншими. Кожна парадигма є епістемологічною зі своїми внутрішніми критеріями, переконаннями, гіпотезами й відповідями.

Упередженість, або захист певної точки зору, пов'язана з вибірковістю розуму людини та її процесом сприйняття. Це явище органічно інтегровано з мовою й культурою, роблячи мову інструментом упередженості. Воно є результатом унікальності людини й свободи вибору. Не дивлячись на свою обмеженість, людська мова дозволяє досягнути успішної комунікації для подолання упередженості й побудови епістемологічних парадигм, хоча вони витікають із певного культурного досвіду.

Деякі упередження очевидні й усвідомлені, натомість інші – неочевидні й неусвідомлені. Останні з'являються у тому випадку, коли хтось засвоює епістемологічну систему з її принципами й пріоритетами і підсвідомо бачить світ тільки в її межах. Упередженість з'являється в багатьох інших формах і не завжди є логічною в своїх проявах.

Пристрасть до західної культурної парадигми є однією з найбільш поширених форм упередженості в усьому світі. Ті, хто відмовився від нашого спадку, зробили це, не усвідомлюючи наслідків такої поведінки й без творчого або критичного вивчення питання. Ісламський світ, який з початку вступив у гостре протистояння з цим культурним формуванням, був у результаті розділений між західними імперіалістичними державами. Останнім часом саме ідея наздогнати Захід мотивувала всі так звані проекти відродження в країнах «третього світу», зокрема ісламських. Найбільш яскраво це проявляється у світській ліберальній думці, де «Відродження» у першу чергу передбачало

імпорт західної думки й теорій, а також прийняття західної культурної парадигми. Тож, арабські та мусульманські суспільства повинні були бути «реформовані», щоб відповідати стандартам цієї парадигми.

З часом такі заходи привели арабських інтелектуалів до залежності від західного спадку й нехтування своїм власним. Ці освічені люди посідають важливі посади, й саме в цьому криється небезпека, оскільки вони змінюють систему цінностей на західну й поширюють цю парадигму. Культурна парадигма зазвичай відображає повну когнітивну парадигму, яка містить систему цінностей. Сучасна західна парадигма, утилітарна й раціонально-матеріалістична, лежить в основі більшої частини знань людини, наук і поглядів. Це проявляється в термінології, аксіомах, методах досліджень і процедурах. Ця матеріалістична парадигма є домінантною через те, що західний імперіалізм інтернаціоналізував свою власну культурну парадигму й нав'язав її численним суспільствам, створивши хибне враження про її універсальність.

Ця парадигма ґрунтується на пропозиціях про іманентність, а не про трансцендентність Всесвіту. По-друге, людські й природні явища утворюють одне неперервне ціле, і до них однаковою мірою можна застосовувати ті самі закони. Таким чином, люди є невід'ємною частиною матеріального природного порядку. Ця думка породжує зміщення до матеріального й фізичного за рахунок нематеріального й людського, а також до кількісного й такого, що можна відчутити й виміряти, на противагу якісному й такому, яке не можна відчутити й виміряти. Західні суспільства вважа-

ються вершиною цього універсального, еволюційного, однонаправленого й природного процесу й, відповідно, є прикладом для наслідування. Проте багато з цих пропозицій виявились недієвими. Було виявлено, що природні ресурси обмежені, а людський розум не безмежний.

Подолати такі зсуви нам допоможуть деякі механізми. По-перше, власне знання про те, що тенденційність неминуча, є першим кроком до її подолання. Наші теоретичні зусилля з виявлення упередженості повинні включати усю теоретичну структуру західної філософії. Більш повний, комплексний і всеохопний погляд повинен ґрунтуватись на припущенні про те, що не існує єдиного історичного й культурного курсу. Нам потрібно бути відкритими для різних світових цивілізацій і отримувати користь з їхніх культурних й інтелектуальних здобутків, які могли б поглибити наше розуміння людства, суспільства й природи. Долаючи упередженість, ми повинні сформуванати альтернативну парадигму, яка дозволить отримувати користь з усього попереднього людського досвіду, зокрема й західного.

Запропонована альтернативна парадигма і науковий підхід ґрунтуються на нашому корінному ісламському спадку; досягають створення всеохопної теорії; починаються з усвідомлення того, що люди займають центральну позицію у Всесвіті; беруть до уваги нематеріалістичну категорію; діють у генеративному (а не кумулятивному) порядку, а також допускають неповну універсальність і неперервний *іджтіхад*.

Розділ другий
**Упередженість у західних наукових школах:
наш спадок як відправна точка для розвитку**

Адель Хусейн

Арабський і мусульманський світ вступив у фазу критичного перегляду традиційних ідей і точок зору на інтелектуальному й теоретичному рівні. Довгий час суспільні науки покладались на шаблонні теорії, які заважали нашим вченим формулювати власні критичні спостереження через практику. В епістемологічній сфері переважання ідей Просвітництва означало «секуляризм», який домінує в соціальних питаннях. Західний підхід був спрямований на об'єднання суспільних і природознавчих наук, і ми на Сході перейняли такий самий підхід. Тим не менше, щоб суспільні науки отримали академічну легітимність і визнання як об'єктивні, універсальні й надійні, вони повинні ґрунтуватись на глибоких знаннях, вкорінених у всіх людських суспільствах та їхній історії.

В обмеженій (західній) сфері охоплення суспільних наук теоретичні моделі в основному сконцентровані на конфлікті між працею і капіталом, світськими концепціями й ідеями матеріалістичного прогресу. Насправді, вирішення проблем і викликів, з якими стикається західна цивілізація в сучасну епоху, уже неможливо знайти на соціальному й економічному рівнях самої західної цивілізації, – феномен, який ще потрібно повністю вивчити й проаналізувати. Ми теж стикаємось із

різноманітними питаннями й завданнями, подібними до тих, які виникають на Заході, і їх вирішення потребує створення наукових шкіл і розвитку методології.

Протягом останніх двох століть стандартною тезою було твердження про те, що класична наука має європейське походження й бере початок безпосередньо від грецької філософії й науки. Економічний дискурс виправдовує панування над світом, який потім стає економічно залежним від міжнародного розподілу праці. Усі форми соціальної організації й політичного управління за межами Заходу вважаються примітивними й нездатними до оновлення й розвитку. В результаті ця догма виправдовує імперіалізм й західну гегемонію в її найгірших формах.

Незалежні практики соціальних наук у східних суспільствах зі зростаючою обережністю ставляться до імпорту інтелектуальної залежності від західних соціальних теорій. Цей критичний погляд зміцнюється виявами упередженості в західних дослідженнях, які стосуються нашої історії й спадку. Багато емпіричних досліджень демонструють реальну цінність наших досліджень і навіть виявили деякі особливі характеристики курсу нашої історії. Тому бажаною є незалежна теоретична практика, яка спирається на емпіричні результати й підтримується загальним критичним підходом.

Представники західних наукових шкіл переконані, що люди за своєю природою є світськими й ставлять особисті фізичні інтереси вище за будь-які інші міркування. Ця точка зору надає особливого значення техноло-

гічному й промислового розвитку як способу задоволення конкретного матеріалістичного інтересу. У цьому контексті ми не заперечуємо деякі західні теоретичні конструкції, але важливо розібратись у тому, що таке західне, а що – універсальне і що відповідає власне нашій доктрині цінностей. Наприклад, багато з таких концепцій належать до секуляризму й можуть бути несумісні з нашим суспільством й економічною системою. Основним джерелом впливу на наше суспільство та його первинною точкою відліку є Іслам. Формування майбутнього під впливом Ісламу та його культурного спадку – це завдання незалежного теоретизування, або сучасного *фікху* й *іджтіхаду*.

Для країн, що розвиваються, в їхніх відносинах із країнами, що домінують, впевненість у собі є ключовою цінністю у процесі незалежного економічного й культурного розвитку. Серйозне сприйняття й реалізація цієї цілі буде означати радикальну еволюцію у всіх сферах життя. Щоб впоратись із цим процесом потрібно мати структуровану політику розвитку.

Загальна стратегія забезпечення основних потреб із кінцевою метою досягнення незалежності може об'єднувати наступні шість принципів: стосунки із зовнішнім світом, впевненість у власних силах, роль держави в підтримці незалежності, стратегія максимізації економічного надлишку, розподіл і розвиток як комплексний процес. Соціальна сторона розвитку спирається на мобілізацію мас. Наше головне джерело реалізації цього незалежного розвитку – це концепція соціальної дійсності, яка спрямована на мобілізацію різноманіт-

них і конкуруючих енергій у межах конкретного суспільства-нації за допомогою відповідних інститутів.

Великі революції зазвичай підживлюються надійною доктриною, й Іслам, зокрема, є втіленням такої доктрини. Модель незалежності передбачає стійку конфронтацію з основними силами на культурному, політичному й економічному фронтах, але замість цього існуюча модель є невеликою боротьбою з інтересами, які докорінно суперечать власне нашим.

Розділ третій
**Теорії політичного розвитку: приклад
упередженого дискурсу в політології**

Наср М. Аріф

Будь-яке академічне дослідження віддзеркалює культуру суспільства, в якому формувався розум автора. Відповідно, неможливо досягнути повного відриву. Епістемологічні дані пов'язані з часом і місцем. Орієнтування на себе відіграє ключову роль в упередженості й оцінці Іншого відповідно до критеріїв сприйняття себе. Теорії політичного розвитку, які вважаються суттю концепції розвитку, охоплюють усі відповідні теорії в сферах соціального, економічного й культурного розвитку. Наступний аналіз буде присвячений методологічним і філософським основам більшості теорій розвитку в суспільних науках. Концепція полі-

тичного розвитку та її витoki можуть використовуватися для того, щоб зрозуміти, чи перетворила упередженість ці теорії на окремі та ексклюзивні, чи вони універсальні й можуть застосовуватися до більшості суспільств, незважаючи на їхні відмінності.

Наука вивчає конкретні людські чи природні явища, незалежно від їхніх особливостей і географічного положення. Згідно із західною думкою, наука – це інтелектуальна дійсність, яка належить до реальної й об'єктивної реальності. Ретельно дослідивши походження й розвиток західних суспільних і гуманітарних наук, можна виявити, що вони вважають свої підходи до розуміння й контролю людської реальності найкращими. Починаючи з епохи Відродження, постійно зростаючою тенденцією стало вивчення «незахідних суспільств». Можливо, мета таких досліджень і була академічною, але їхні напрямки досі недосконалі й позбавлені творчого наукового виробництва, незважаючи на розвиток інструментарію, методології та дискурсу західних суспільних наук.

Низка досліджень, присвячених вивченню незахідних суспільств, здається, прагнули відділити Захід від Сходу, щоб у результаті взяти його під контроль. Антропологія намагається контролювати незахідний світ і підривати його культуру й цивілізацію для подальшої анексії. Теорії культурного й соціально-політичного розвитку збігаються з політичними цілями інших теорій західних наук, присвячених вивченню незахідного світу. Орієнталізм виник там, де поняття «Інший»

конкретно означало Іслам або релігійний Схід. У пост-колоніальний період нова модель домінування возвелучувала Захід як ідеальну соціальну модель, на яку повинні рівнятись інші суспільства. Авторитетні вчені не можуть вивчати ці суспільства, користуючись тими ж аналітичними категоріями, що й при вивченні західних суспільств; швидше за все, для цього потрібні незалежні дослідження.

Західна модель суспільства використовує спрощений погляд, який зводить людство до «них» і «нас». Такий підхід привів до прийняття невизначених концепцій, які нібито представляють «інші» суспільства, але позбавлені ефективних критеріїв й основ для аналізу. Ті, хто таким чином визначає «Схід», ризикують грубо спростити різноманітність цивілізацій й культур Сходу. «Інший» також описується як відсталий, примітивний, сільськогосподарський, непромисловий або називається «третім світом». Країни, про які йдеться, розглядаються окремо від історичного й культурного контексту, вони грубо класифіковані Заходом як єдине ціле, незважаючи на їхнє внутрішнє різноманіття.

З появою сходознавства західні мислителі свідомо або несвідомо проектували досвід своїх суспільств на незахідний світ, застосовуючи поділ історії на прадавній, середньовічний і сучасний етапи; просуваючи концепцію держави, загальноприйнятую в західній політології; вважаючи, що розвиток був лінійним на різних

етапах і проектуючи західні ідеали й цінності на інші моделі суспільств. Таке зміщення орієнтації на себе позбавляє Іншого права на існування й витісняє його з рамок науки або навіть історії. Упереджене дослідження нав'язує свої поняття, концепції й методи. Якщо розглядати доктрину політичного розвитку в цілому, то легко виявити, що процес заперечення й заміщення виражається в запереченні традиційної культури, інститутів і економіки з їхнім заміщенням сучасною культурою, інститутами й економікою.

Упередженість часто визначає метод аналізу, способи інтерпретації й результати наукових досліджень. Тому неупереджений дослідник ніколи не зможе визначити упередженість, не кажучи вже про нейтралізацію або усунення її наслідків. Процес визначення й зведення упередженості до нуля повинен включати два основні методи боротьби із суспільно-політичними явищами. Визначення упередженості в теоріях політичного розвитку є сутністю змін й соціальної еволюції, і цей процес потребує методологічного підходу.

Якщо дослідник застосовує ці підходи, то наступним кроком стає подолання необ'єктивності в його власних дослідженнях. Залишається основний фактор, який можна контролювати шляхом вивчення етики вченого й студента, оскільки наукові дослідження повинні ґрунтуватись на чесності, моральній надійності й дотриманні критеріїв правильності й справедливості.

Розділ четвертий
Модернізація vs. вестернізація
суспільних наук: на прикладі психології

Рафік Хабіб

Громади усюди працюють, щоб підвищити як свої технологічні показники, так і наукову діяльність, але продуктивності надається більше значення, ніж тестуванню наукових концепцій і методів. Країни третього світу використовують науку для вимірювання рівня прогресу, а прагнення мусульман до прогресу досягається за рахунок того, що вони переймають і/або наслідують дослідницькі моделі, які поширені в інших, більш прогресивних суспільствах. Наукова парадигма, прийнята розвинутими країнами, набуває легітимності й важливості завдяки своїй здатності змінювати навколишнє середовище таким способом, який підходить людям, що живуть у різних частинах світу.

Жителі арабських та інших країн імпортують наукові інновації у своє життя разом зі способом життя й ідеалами, які їх супроводжують, збільшуючи при цьому потребу в імпортних технологіях. Наука не повинна сприйматись як ціль, навпаки, вона повинна бути засобом покращення якості життя шляхом зміни навколишнього середовища.

Наслідування ніколи не буде істинним досягненням. Мусульманські країни змогли імпортувати зовнішні й прикладні аспекти сучасної науки, але не її позитивну

соціальну роль. Копіювання інших не дозволяє досягнути ключового аспекту істинного прогресу: здатності розробляти нові моделі досліджень і моделі життя, які відображають мусульманську культурну самобутність.

Справжній прогрес у західній філософії та теології почався після того, як Захід зміг перевершити арабську думку. І, навпаки, арабський світ сьогодні не подолав своє захоплення думками й культурами інших країн. Ця одержимість Іншим вийшла за рамки схвалення його, і фаза наслідування стала неефективною, лише продовжуючи й зміцнюючи сучасний стан відсталості. Протягом довгого часу мусульманський світ гордо визнавав багато закордонних концепцій і цінностей, каструвавши свою ідентичність і втративши істинні критерії здорового міркування.

Наука імпортується й використовується, як будь-який інший товар, і це також стосується й суспільних наук. Проте якщо знання про фізичні та хімічні факти можна безпечно передавати від однієї спільноти до іншої, то знання про соціальні явища не можна. Прийняття й застосування чужих знань у цій сфері тягне за собою прийняття цілісного способу життя й соціальної реальності, які не мають коренів у суспільстві аборигенів. У випадку із суспільними науками ризик обтяжується тим, що мусульманські країни копіюють не тільки функції й застосування наукового знання, але й увесь масив знань. Результати психологічних і соціологічних досліджень при перенесенні через кордони втрачають своє значення.

Було б доцільніше розглядати поняття чи критерії, які використовуються для досліджень, а не розглядати їхні результати як об'єктивні й такі, які не мають відхилень. Наявний фанатизм стосовно утопічної природи наукової об'єктивності ставить під сумнів будь-яку спробу серйозної критики, особливо арабського підходу до науки. Суспільні науки легко можуть стати ефективним інструментом зміцнення культурної, поведінкової й моральної залежності.

Зокрема, у країнах третього світу наслідування американської моделі призводить до зміцнення американських цінностей в суспільствах, які розвиваються. Там, де реклама у засобах масової інформації й економічне домінування можуть зазнати невдачі, досягає успіху передана наукова програма. Як результат, з'являється викривлена картина дезінтегрованого індивідуального суспільства, якому не вистачає конкурентоздатності, ініціативи й результативності.

На думку Мохаммада Шакруна, араб – істота «колективна», а імпортовані знання намагаються перетворити арабів в індивідів, які прагнуть конкурувати. Це створює дилему, яка змушує арабів відмовлятися від своєї «колективності» на користь імпортного індивідуалізму. З іншого боку, радикальний емпіричний підхід може влаштувати кожне суспільство відповідно до його інтелектуальних і культурних прагнень, норм, цінностей та етичних міркувань.

Арабські громади все ще перебувають на попередньому етапі наукового прогресу. Їм потрібна швидка прог-

рама відновлення з радикальними змінами. Сучасні конфлікти в багатьох східних суспільствах мають не ідеологічний характер, а пов'язані з вимогами щоденного життя й вторинними елементами системи з характерними відмінностями в кожному суспільстві. Культурний процес і розвиток є результатом інтелектуальної й ідеологічної творчості, який, зі свого боку, залежить від наукових революцій у межах соціальної структури.

Переймаючи знання із іноземного джерела, арабський світ просто копіює статичні інтелектуальні рамки, які він оцінює вище, ніж їх винахідники. Психологія в арабському світі глибоко індивідуальна. Проте американська психологія, з якої ми багато чого скопіювали, переросла цей етап і перейшла на новий, який відрізняється соціальним й історичним акцентом. З логічної точки зору, психологія повинна розвиватися в країнах, які імпортують, оскільки вона потребує істотної модифікації й переформулювання, щоб налагодити стосунки з новим соціальним середовищем, але насправді це не так. Комбінована проблема дотримання недоторканої емпіричної об'єктивності й падіння ідеології в результаті призвела до зупинки наукового руху в арабському світі й в країнах третього світу.

Альтернативою надії є динамічна перспектива й серйозні спроби зміни, представлені як набір радикальних ментальних операцій, які можуть привести до допустимого й доречного рішення. Цього можна досягнути, якщо арабський світ переросте нинішній стан наукової й інтелектуальної незрілості і культурного

фанатизму; розробить власні концепції й методи і буде гнучко їх використовувати, щоб перефразувати теоретичні методи й підходи; стане свідком своєї наукової революції завдяки новим знахідкам та відкриттям в теоріях і методах; і повністю представить нову наукову парадигму й альтернативну ідеологію, яка веде до альтернативного культурного статусу й нової культурної фази.

Розділ п'ятий
**Тенденційність у навчальних
програмах і зміст курсів**

Хода Хеджазі

Навчальні заклади вважаються первинними ЗМІ для передачі культурної традиції. Вони повинні обирати з необмеженої кількості свідчень та ідей і визначати для школярів або студентів набір цінностей, які суспільство прийняло загалом. Це питання порушує методологічну проблему: вибір із всього масиву знань обмеженої кількості предметів для вивчення, а потім прийняття рішення про належний зміст кожного для навчання на різних етапах. Навчальні плани зазвичай формуються й встановлюються на основі таких факторів, як домінуюча в суспільстві ідеологія, філософія навчання, система цінностей і поняття людської природи. Розробка навчального плану обов'язково містить у собі процеси інклюзії й ексклюзії.

Тому підручники не можна назвати «нейтральними» або «об'єктивними», вони відображають цінності й переконання суспільств. Відповідно, потрібно визначити епістемологічну парадигму, на основі якої створюються підготовлені навчальні програми. Із прийняттям точки зору або парадигми виникають певні питання й проблеми, водночас інші зникають. З іншого боку, при використанні порівняльного підходу лише повноцінні цінності, а не дві різні системи або структури, можуть порівнюватись.

Наприклад, у роботі Макса Вебера *«Протестантська етика й дух капіталізму»* розглядається те, що автор вважав специфічним західним феноменом раціоналізації. Західний капіталізм, за Вебером, характерний для західної цивілізації. Він вважав доцільним використовувати західний капіталізм для подальшого вивчення своєї культури, проте є оманливим використовувати той самий набір термінів для вивчення специфіки іншої культури.

Дослідження у сфері ісламської цивілізації донедавна були монополізовані колонізаторами або затятими місіонерами, які впевнені у своєму культурному та релігійному домінуванні й не усвідомлюють свої епістемологічні упередження. Лише недавно з'явилися роботи європейських соціологів, які розглядають ісламську цивілізацію не як пам'ятник давнини, яким захоплюються або який засуджують, а як соціальний процес, який підпорядковується законам змін. Потрібні загальні мовні й аналітичні категорії, зовнішні стосовно всіх систем і структур, але які можна застосувати до

них. Раціоналізація, а не капіталізм, може бути більш загальним і відповідним терміном під час вивчення ісламської цивілізації.

Курс із предмету буде присвячений відповідним проблемам і порушить такі питання, як: чи може ісламське суспільство засвоювати науку й технології, не втрачаючи при цьому свою унікальну індивідуальність? Як Іслам може мобілізувати маси для досягнення переходу від суспільств, в основі яких сільське господарство та які характеризуються низьким технологічним рівнем, до тих, які прагнуть підкорити природу? Отже, вся структура, яка розглядається зсередини, може почати розкривати свої секрети й давати нам свої закони, які більше не будуть вважатися дефектними або неправильними. Оцінюючи, ми не повинні признавати як критерій ступінь близькості до західної цивілізації. Єдиним стандартом повинна бути сукупність людського досвіду на Сході й Заході, в минулому й теперішньому.

Розділ шостий
**Дослідження природи людського
й штучного інтелекту й погляд Корану**

Махмуд Заваді

Суперечки про штучний (ШІ) і людський інтелект (ЛІ) характеризуються відкритими суперечностями стосовно того, чи може ШІ стати рівнозначним людському або перевершити його. Розрив між ШІ та ЛІ повинен

залишатися значним у короткостроковій і довгостроковій перспективі, про що свідчать людські культурні символи й коранічне бачення ЧІ.

Здатність людини маніпулювати культурними символами, від яких залежить ЛІ, є унікальною. Ця унікальність – прямий результат божественного рішення, а не еволюції. Вона містить таємниці, які практично недоступні людям. Як же дослідники могли включити їх в дизайн машин із ШІ?

За останніх два десятиліття дослідження у сфері ШІ просунулися на теоретичному й прикладному рівнях. Нейрофізіологи й різноманітні соціологи також вивчали ЛІ та ШІ. З розширенням інфраструктури ШІ в сучасному й постмодерному суспільствах також потрібно залучати спеціалістів з інших сфер. Дослідження у сфері ШІ допомагають позбавити людей від багатьох виснажливих завдань. Імовірно, суспільства, які ввійшли в Інформаційну еру, характеризуватимуться зростаючою швидкістю та якістю дій.

Питання про ШІ залишається центральним і для опонентів, і для прихильників ШІ, і дослідники повинні ставити питання, чому ЛІ домінує над ШІ, що є в ЛІ і чого немає в ШІ. Відповідь на ці питання приведе нас до кращого розуміння самих себе, ЛІ й розробки нових розумних машин.

Деякі дослідники припускають, що ШІ буде відповідати ЛІ тільки за умови використання біохімічного обладнання. Інші вважають, що машини повинні бути

розроблені так, щоб функціонувати як мозок людини. Як спосіб дозволити машинам мислити й мати свідомий інтелект пропонується цифрова інфраструктура. З іншого боку, інтуїції, настрою й емоціям немає місця в схемі ШІ, щоб не дозволяти раціональній машині мислити як людина.

Феномен культури відрізняє людство від інших видів і від машин із ШІ. Культурологи одноголосно визнають, що найяскравішою рисою людської культури є використання символів. Поведінкові соціологічні теорії й парадигми повинні враховувати те, що людський вид є культурно-символічним за своєю природою й що його здатність використовувати культурні символи радикально відрізняє його від усіх інших видів і машин із ШІ. Для реального розуміння ІІ потрібно вивчити сферу людських культурних символів.

Здатність вміло обходитися з культурними символами при створенні думок та ідей має ключове значення для отримання надійних знань про процеси пізнання й семантики. Часткова відсутність глибоких знань про культурні символи є відсутньою ланкою в неперервно зростаючому об'ємі знань про ІІ та ШІ. Створення міцної основи в цій сфері є надзвичайно важливою для дослідників, щоб пояснити недоліки машин у навчанні. Така незацікавленість є основною слабкістю, яка заважає розумінню дослідниками оригінальності ІІ.

Сучасні психологічні й соціологічні дослідження виявили негативні наслідки соціальної депривації для людського інтелекту, вказуючи на те, що інтелект

сильно залежить від культурних символів, які пронизують процес соціалізації людей. Актуальні когнітивні дослідження культури, розуму й людських ідей утвердили дві точки зору: просвітницьку раціональну/наукову й точку зору романтичного бунту. Ці погляди дуже актуальні для обговорення ШІ. Остання група вважає, що культура, розум та інтелект не повинні вимірюватися лише за критерієм емпірико-позитивізму, міркування, логіки й раціоналізму.

Нижчий статус ШІ порівняно з ЛІ пояснюється його вузькою логічною раціонально-логарифмічною структурною будовою, яка не враховує моменти, порушені романтиками. Тому наскільки переконливою є емпірико-позитивістська парадигма, якщо два її фундаментальні елементи – це логіка й раціональність? Люди – дещо більше, ніж просто логічні й раціональні мислителі, а домінування ЛІ витікає з нематеріальних і суб'єктивних рис. ЛІ – це комплексне явище, тому дослідження ШІ/ЛІ не повинно дотримуватись жорсткої та вузької формули.

З питаннями про ШІ навряд чи звертаються до священних текстів через західний досвід в епоху Відродження, який, до речі, не охопив мусульманський світ, і зазвичай ворожі відносини між релігією та наукою. Але логічно, що мусульманський дослідник проконсультується в питаннях ШІ/ЛІ з Кораном для подальшого вивчення трансцендентальної природи людського інтелекту, мислення й людського інтелекту, людського інтелекту й акту творення.

Релігійні та світські доктрини збігаються в тому, що лише люди можуть бути відповідальними за свої дії, а ШІ надає людству як відповідальність, так і вільний вибір дії. Позиція Корану дуже близька до думки сучасних вчених та дослідників, які не вірять, що ШІ може досягнути рівня ЛІ або перевершити його. Водночас точка зору Корану може допомогти нам: емпірико-позитивний підхід не є корисним через його відмову визнати трансцендентну природу інтелекту.

Розділ сьомий
**Протистояння упередженості
в культурі країн третього світу**

Феріал Дж. Газул

Упередженість стосовно країн третього світу в інтелектуальній сфері й методології є загальновідомим фактом. Проте література може протистояти таким упередженням і є передумовою теоретичних рішень, направлених на боротьбу з цим деструктивним явищем. Література залежить від стилістичних методів і художніх стратегій, які ґрунтуються не на технічній перевазі одного над іншим, а на однаковому доступі до словесного й концептуального. Навпаки, пригнічені та маргінальні здаються більш творчими й продуктивними на художньому рівні, ніж гнобителі й впливові.

Творче протистояння вкоріненим упередженням має різні форми. У цьому розділі розглядаються три автора

з африканського континенту: нігерієць Чинуа Ачебе, автор книги *«І прийшла розруха...»*; суданець Тайіб Саліх, автор роману *«Сезон паломництва на Північ»*; і марокканець Тахар Бен Желлун, автор книги *«Я – араб, я – підозрюваний»*.

Книга Ачебе – це історія людини з «третього світу»: у ній розгортається трагедія головного героя Оконкво з етнічної групи Обі, який здійснює самогубство під тиском завойовника-колонізатора й нав'язування чужих цінностей. Роман переконливий, тому що він не зіштовхує африканського героя з європейським злодієм у драматичній боротьбі проти зла. Замість цього він крок за кроком аналізує процес завоювання в той період, коли збереження старих цінностей було неможливим. Ачебе використовує стратегії та методи для розгортання творчого супротиву імперській культурі.

Ачебе протиставляє африканську й європейську методології, а потім викриває та вивільняє обидві. Він представляє дві релігії як два прояви практично тієї ж сутності, не зважаючи на розбіжності в догмах. Цей порівняльний підхід не допускає класифікації релігії за ієрархією або заперечення яких-небудь систем переконань атрибутом релігії. Методи автора заманюють іноземного читача й пізніше змушують його або її сумніватись у своїх культурних витоках. Супротив культурним нахилам проявляється у творі Ачебе шляхом використання для виявлення упереджень метафоричної мови.

Роман Саліха «Сезон паломництва на Північ» висловлює опозицію колоніалізму й неокolonіалізму. Твір протистоїть північним упередженням і викривленому сприйняттю африканців через карикатуру й літературу. Саліх написав свій роман арабською мовою як відповідь на трагедію Шекспіра «Отелло, венеційський мавр»: ця трагедія була першою драматичною працею, перекладеною й поставленою на сцені в арабському світі. Саліх прагнув виправити шекспірівський образ африканця в Європі, зруйнувавши імідж Отелло в арабському й ісламському світі.

На думку Саліха, гнів Отелло можна зрозуміти, якщо побачити, що він ніколи не сприймав венеціанців, а вони його. Це «націоналістичний гнів, конфлікт культур». Головний герой, суданець, студент, який їде в Англію на навчання, висловлює своє бачення західного насилля над його світом та його упередженості. Саліх використовує складну стратегію з руйнування готового образу Африки, використовуючи гіперболу й сатиру. Він представляє Мустафу Саїда як складного героя, як продукт культурного союзу між гнобителем і пригнобленим, між владою та залежністю. У результаті гібрид не належить ні його батьківщині, ні чужій землі й культурі.

Зворушлива історія Бен Желлуна «Я – араб, я – підозрюваний» використовує структурну іронію, в якій читач знає більше, ніж головний герой. В основі розповідної структури твору лежить протиставлення простоти підкореного, підлості суспільства й заперечення світу. Араб винний, поки не доведе свою невинність у західному світі, який упереджено ставиться до нього й зав-

жди сприймає як підозрюваного. Він здивований цим, показуючи читачу, як оцінка Іншого не обов'язково витікає з поведінки Іншого, а формується з упереджених і готових звинувачень. Ні в чому не винний робочий питає, чому він завжди в чомусь підозрюється, і читач змушений засудити існуючий стан зі всіма його упередженнями. Бен Желлун не робить висновків, не проповідує, а зіставляє дві сторони, залишаючи читачу можливість міркувати й засновуючи свою розповідь на техніці драматичної іронії.

Отож, був показаний внесок африканських письменників у боротьбу з упередженістю шляхом засудження, художнього формулювання й створення виявлених стратегій протистояння. Ці методи містять порівняння того, що розглядається як Інше, переосмислення пнівного наративу, спростування звичного і його проєкціювання. Результат – відмова від вертикальної ієрархії й зміщення центру домінуючого дискурсу. Так, креативний письменник надає всеохопний погляд на упередження, водночас, руйнуючи основи упереджень.

Розділ восьмий
**Поza методологією: форми упередженості
в західній літературній критиці**

Саад Абдурахман Аль-Базіі

Методи літературної критики на Заході схиляються на користь культурного контексту, в якому вони сформувались. Якщо незахідний критик, наприклад, носій

арабо-ісламської культури, застосовує який-небудь із цих методів до літератури своєї власної культури, то він стикається з двома варіантами: застосовувати ці методи, якими вони є, мимоволі імплементуючи ідеології, під впливом яких вони сформувалися, викликаючи цим нерозуміння літературного твору; або радикально поміняти метод. Твердження про можливість звільнення методології від її контексту необґрунтовані.

Питання про західну упередженість потрібно переглядати, перевіряти її підґрунтя, а не спрощувати. Низка критиків і вчених не вважають деякі методи упередженими, а навпаки, сприймають їх як нейтральні інструменти. Сучасні арабські критики застосовують структуралістський метод як нейтральний критичний інструмент, вважаючи його ефективним для зміцнення арабської науки, подолання культурних бар'єрів, відродження національного спадку. Ця відома точка зору в історії арабської думки й літературній критиці має практично такі ж історичні й ідеологічні корені, що й протилежна точка зору. І її схильність до універсальності означає еволюцію відповідно до культурних стандартів Заходу.

Залишається проблема викривлення в літературних творах і структурі культури загалом. Ознайомлення з методологією відкриває упередженість культурної специфіки, закладену в її походженні ще до фактичних проявів. Проте виявлення схильності не завжди означає, що метод в цілому більше не має значення. Це не виключає можливості взаємної вигоди або спільних точок дотику. Упередженість методу означає високу

ступінь однорідності культури й труднощі з використанням одних і тих самих елементів у іншій культурі з цією ж метою. Висновки західної критики, які обговорюються тут, не стосуються арабо-ісламських елементів, вплетених у західну культуру. Багаточисленні західні мислителі висловили бажання подолати цю сконцентрованість Заходу на собі.

Філософ Ібн Сіна (Авіцена) представив проблему методології в сфері логіки, заявивши, що логіка відповідає всеохопному філософському світогляду. Відмінності цього погляду залежать від відмінностей у методологічному або логічному підґрунті й часто відносяться до аристотелівської (грецької) філософії. Якщо філософія змінюється, то повинні бути паралельні зміни і в методологічному підґрунті досліджень і епістемологічної дедукції, на якому побудована ця філософія. Філософ Ібн Рушд був прихильником грецької філософії, але його оцінка обмеженості можливості застосування аристотелівської поетики чітко вказує на загальну чутливість до потенціальної схильності, спричиненої культурними відмінностями.

Інші консерватори серед древніх мусульманських інтелектуалів опирались заклик до політики відкритих дверей у сфері культури. На думку американського філософа Джона Дьюї, логіка за своєю природою є упередженою на користь певного філософського принципу. Сказати, що методологія повинна бути відділена від її епістемологічної мети, означає те саме, що вимагати відділення форми від змісту. Так само наявність спільних цілей людей не виключає різнома-

нітність засобів, які ведуть до досягнення цих цілей. За словами Нортруп Фрай, гармонія між методами й завданнями критики може бути досягнута у тому випадку, якщо критичні принципи й гіпотези будуть формулюватися із витвору мистецтва, який розглядається, оскільки літературні твори органічно зв'язані спільними символами, традиціями й моделями. Методологія Фрая відрізняється від інших формалістських тенденцій тим, що вона намагається бути всеохопною, вивчаючи символічні й типологічні зв'язки між літературними творами.

Сучасна західна культура тяжіє до секуляризму, але це не означає повне виключення релігії із західної думки й культури. У середині XVIII століття Просвітництво, яке в цілому виступало проти релігійної ортодоксальності, породило релігійний критичний рух, який захищав релігію за допомогою нового тлумачення Біблії, підкреслюючи її літературну й міфологічну природу як східну поезію. Схожі тенденції проявились паралельно з ростом романтизму й допомогли виробити нове поєднання священної/світської критики, яке прирівнювало релігійний текст у західній літературній критиці до світських текстів. Фрай підкреслює міфологічний характер Біблії, але зберігає метафізичну концепцію архетипу. Подвійність є однією зі знакових дилем культури, яка охоплює світський контекст, але не здатна відірватись від своїх релігійних і метафізичних коренів, не дивлячись на те, що протягом віків Ніцше, Фрейд і Гайдеггер у своїх працях робили спроби подолати метафізику.

Загалом західні критичні методи характеризуються значною універсальністю. А втім, у них завжди залишається інша частина характеристик, специфічних лише для західної культури, які неможливо передати іншим. У зв'язку з цим люди, які не поділяють західний культурний контекст, повинні ретельно переглянути такі методи перед тим, як використовувати їх.

Розділ дев'ятий

Теорії та принципи конструювання в архітектурі ісламських суспільств: церемоніальний підхід до зміцнення громад

Абдельхалім І. Абдельхалім

Майстерність і краса потрібні для подолання відсталості, відчуження й апатії, які переважають зараз у більшості громад ісламського світу й країн, які розвиваються. Одна з причин відсталості в розвитку громад полягає в невідповідності засобів виробництва, які використовуються в сфері будівництва, тим, які є рідними для їхніх культур. Незважаючи на цю невідповідність, існують культурні механізми, які можуть пов'язувати побудову будинків із культурою громад. До них належать творча енергія людей, суспільні ресурси й навички. Проте в багатьох суспільствах сьогодні будівельні операції контролюються офіційними інститутами. Ланцюжок подій, які супроводжують процес регенерації суспільства, включає визначення кордонів, створення центрів і зв'язку будівлі зі спільнотою. Якщо процес відновлення суспільства реалізується в цих бу-

дівельних роботах, то будівництво може сприяти життєздатності людей і творчому розвитку їхнього суспільства.

Існує зв'язок між процесом будівництва й життям суспільства. У теорії й на практиці приклади відновлення до цього часу у кращому випадку розглядаються як допоміжні в раціональному процесі будівництва. Більшість населення світу живе в суспільствах, де звичаї й традиції є єдиним доступним засобом їхньої організації. Будь-який розвиток повинен опиратись на можливості й ресурси. Церемонія будівництва незалежно від суспільства й культури є механізмом, який пов'язує будівництво із суспільством. Будівництво завжди було тісно пов'язане з людьми та їхніми творчими прагненнями, які створювали будівлі та артефакти. Цей базовий процес регенерації є втіленням ритуалів і церемоній багатьох суспільств та життєво важливого процесу, який веде до росту й формує індивідуальну ідентичність, незважаючи на аргумент деяких про те, що сьогодні будівництво повинне бути відділене від церемонії задля економічної необхідності й ефективності. Відповідна інтеграція між культурою та виробництвом повинна залишатись на символічному рівні.

Інтеграція культури й виробництва є необхідною й можливою. Будівництво може поєднувати економічний ріст із творчістю й долучається до накопичення капіталу й знань. Важливий проект, побудований у центрі громади, може відновити її творчий потенціал, особливо, якщо використовувалася праця місцевих майстрів і будівельні матеріали, які найкраще підхо-

дять для місцевого середовища. Це допомагає поєднувати вміння каменяра і його знання геометрії зі здатністю техніка працювати, використовуючи письмові інструкції й ескізи, – це є тим поєднанням, яке породжує інновації.

Розділ десятий
**Роздуми про технології та розвиток:
культурна перспектива**

Хамід Ібрагім Ель-Муслі

Однією з центральних проблем для наших інтересів у сфері науки є проблема упередженості. Багато понять, пов'язаних із модернізацією, розвитком і технологіями, продовжують однаково широко використовуватись як західними, так і мусульманськими державами й міжнародними інститутами. Вживання цих понять у різних політичних і культурних контекстах можливе лише з відповідними смисловими поправками. Спроби розвитку за західними стандартами, які робляться в арабських і мусульманських країнах, а також у країнах третього світу, неминуче зазнають поразки. Впертість у використанні цих понять вказує на бажання підмінити ними релігію й змусити мусульман вірити в модернізацію й західні технології. У ході свого культурного, наукового й професійного формування мусульман тією чи іншою мірою підхопив західний «вітер змін». Проте, щоб змінити світ навколо себе, мусульманам

потрібно спочатку змінитися самим, переоцінити усі аксіоми, критерії та цінності, якими вони керуються у своїй культурній, науковій і практичній діяльності.

Питання залежності тісно пов'язане з актуальною проблемою культурного суверенітету. З часом мусульмани все більше стають залежними від Заходу й стикаються з більш жорсткими умовами, які обмежують їхню незалежну культурну ініціативу. Індивіду або групі тяжче повністю відділитись від рідної культурної моделі й засвоїти чужу. Процес культурного зсуву потребує постійного впливу численних елементів іноземної культури протягом довготривалого періоду часу. За допомогою культурної інвазії домінуюча культура намагається підкорити іншу культуру й позбавити її самостійності. Цей процес дезінтегрує й створює тріщини в структурі культури, яку завойовують, знижує її життєвий творчий потенціал і відводить їй другорядне місце стосовно панівної культури.

Для уникнення непорозумінь потрібно розрізняти сферу вживання понять «технічний метод» і «технологія» стосовно того, що експортується або передається суспільству: у той час як «технічний метод» стосується виробничої діяльності, поняття «технологія» займає в людській свідомості й фізичній реальності вищий статус, ніж виробництво. Так само як ті чи інші проекти потрапляють до нас у готовому вигляді, ми запозичуємо й певні концепції – готові для політичного й соціального застосування. «Передача технологій» означає односторонню передачу й передбачає, що техно-

логії є деяким предметом, який можна перемістити з одного соціокультурного контексту в інший, але це не відповідає дійсності. Багато експертів підтверджують неможливість передачі технологій. Передати можна лише елементи технологій і тільки на етапах отримання й експлуатації. Якщо арабський та ісламський світ не буде намагатись розвивати власні технологічні можливості, він ніколи не досягне того рівня адаптації й інновацій, які відіграють вирішальну роль у забезпеченні технологічної незалежності.

У країнах третього світу переважає точка зору про формулювання та імплементацію планів розвитку на основі отримання технічних методів від індустріальних суспільств Заходу або Японії. Ця точка зору матиме негативні соціокультурні наслідки й нігілістичні відносини, які відповідають соціальним цілям західного зразка шляхом імітації промислової організації. Проте можна переорієнтувати цю дилему на позитивну, якщо поставити запитання: як нам асимілювати технологію, використовуючи її потенціал і зробивши її структурним елементом нашої культури? Адаптація західної моделі розвитку арабськими/мусульманськими суспільствами призвела до відносин незбалансованого обміну, які перетворюють членів цих суспільств на споживачів західних товарів та послуг.

Саморозвиток, свідомість і зацікавлена участь людей не змінили ситуацію. Одна з головних функцій культури – виробляти й відтворювати цінності. Західна модель позбавляє культуру цієї функції, що веде до втрати культурних особливостей. Модернізація полягає в

самореалізації, яка веде до культурних і соціальних змін, потрібних для реалізації важливих науково-технічних завдань. Арабському/мусульманському світу потрібна культурна революція у сфері освіти, сучасні методи якої ведуть до відчуження. Мрія про матеріальне благополуччя та рай на землі ніколи не була істинною рисою арабської та мусульманської культури, оскільки вона не ставить людину в центр Всесвіту і не відділяє земне життя від вічного.

Розділ одинадцятий
**Філософські переконання, на яких ґрунтуються
формування фізичних законів**

Махджуб Таха

Згідно з поширеною думкою, закони й теорії фізики є унікальним продуктом, погляди на який можуть відрізнятися. Ця точка зору ґрунтується на тому, що всі наукові суперечки можна вирішити в лабораторії і що науковий експеримент – це остаточний арбітр. Проте це стосується лише природознавства, а спостереження – це всього лиш відправна точка. Теоретизація є основою та єдиною сутністю наукової роботи. Наука проявляється тоді, коли людський розум осмислює факти й розглядає їх з усіх можливих сторін. Емпіричні методи розвивалися протягом століть і прогресували не лише завдяки технологічним проривам, але й завдяки теоретизації й методам наукового дослідження. Цей процес дозволив розробити мето-

дологію, яка веде до формулювання загальних законів з експериментальних спостережень. Існують три різних рівні абстракції: рівень закону збереження, виведений безпосередньо зі спостережень та вимірювань; рівень загального закону – постулат, який гарантує справедливість відомих законів збереження; і рівень всеохопної теорії, який надає єдину математичну формулу для досліджуваної фундаментальної взаємодії. Думка людини є основним фактором узагальнення експериментальних фактів.

Природознавчі науки ґрунтуються на фундаментальній передумові, що ми живемо в раціональному Всесвіті, де природні події причиннозв'язані між собою. Причинна кореляція залишається важливим компонентом наукового методу, але зміни в постулюванні детермінізму були адаптовані так, щоб підтримувати результати експериментів. Погляд на природний світ веде до прийняття філософської точки зору, хоча захист такої точки зору за допомогою переконливої логіки є неможливим. Інколи наукова теорія заперечується через філософські міркування, незважаючи на її відповідність експериментальним результатам. На рівні фундаментальних взаємодій наукові дослідження завжди були пов'язані з філософськими передумовами, які не впливають з експерименту. Ця асоціація є важливою, бо вона забезпечує дослідження в природознавчих науках інтелектуальним й культурним виміром. Вона має позитивний вплив як на сферу застосування технологій, так і на сферу людської думки. Формулювання багатьох основних наукових законів має

тенденцію до широких узагальнень, припускаючи, що певні філософські точки зору витікають з емпіричної науки. Такі випадки виходять за рамки експериментів і спостережень.

Дослідник, який вірить у Мудрого Творця, також вважає, що свобода волі людини є реальністю і що детермінізм зупиняється на певному ступені складності. Точка зору, яка ґрунтується на вірі, заперечує поняття випадковості як несумісне із законами Бога. Це поняття відображає нерозуміння людством цілей і причин, які перебувають за межами видимих явищ. Дослідник, який вірує, може пояснити невідповідність між колективною та індивідуальною поведінкою, натомість інші відмовляться від цієї думки, будучи переконаними в унікальності людської свідомості й переважанні людського розуму над усім іншим у Всесвіті. Всі зусилля, які докладаються в природознавчих науках, – це прагнення людини, які відображають його ідеологічні, інтелектуальні й філософські погляди. Про це потрібно пам'ятати, читаючи наукові праці.

Про редактора

АБДЕЛЬВАХАБ М. ЕЛЬМЕССИРІ (1938–2008) був почесним професором англійської літератури й критичної теорії в Університеті Айн-Шамс у Каїрі, видатним інтелектуалом та активістом. Як продуктивний письменник він опублікував багато статей і написав шістьдесят книг на різні теми, серед яких сіонізм, модернізм, постмодернізм, секуляризм, матеріалістичну філософію та ін. Найбільш відома його робота була названа найважливішою енциклопедією ХХ століття: *«Енциклопедія євреїв, іудаїзму й сіонізму»* (8 томів).

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНА УПЕРЕДЖЕНІСТЬ
у ПРИРОДОЗНАВЧИХ
і СУСПІЛЬНИХ НАУКАХ

За редакцією
Абдельвахаба Ельмессірі

Переклад: О. Тимчишин
Редакція: М.Г. Верескун-Верескун

Підписано до друку 28.01.2021 р. Формат 70x100 1/16.
Папір офсет. Гарнітура «Palatino Linotype». Друк цифр.

Ум. друк. арк. 3,55. Наклад 500 екз. Зам. № 21.

Видавництво «Волинські обереги».

33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: + 38 (0362) 62-03-97.

e-mail: oberegi97@ukr.net

Свідоцтво про внесення в Державний реєстр
суб'єкта видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.

Віддруковано в друкарні в-ва «Волинські обереги».

Книга «Епістемологічна упередженість у природознавчих і суспільних науках», редактором й автором першої статті в якій є Ельмессірі, – це антологія робіт на тему упередженості, опублікована МІІД спочатку арабською мовою, а потім перекладена англійською. Представлена версія є скороченим варіантом англійського перекладу.

Збірка досліджень, які входять до складу цієї антології, є критичним оглядом предмета, широко визнаного у мусульманських академічних колах як важливого й такого, що визначає аспект академічних знань, незважаючи на те, що він є частиною західної філософії науки й думки. Це домінування філософського позитивізму й майже повне прийняття, а також беззаперечне прийняття парадигм, термінології й науково-дослідних моделей, фактично чужих соціально-економічним і релігійним реаліям мусульманського світу. Наскільки ж широким є їхнє застосування й наскільки вони самостійні? На думку Ельмессірі, питання упередженості в методології й термінології є проблемою, з якою стикаються дослідники в усьому світі. Проте особливо гостро вона стоїть перед інтелектуалами «третього світу», бо вони, хоча й пишуть у культурному середовищі зі своїми специфічними концептуальними й культурними парадигмами, втім стикаються з чужою парадигмою, яка намагається нав'язати себе їхньому суспільству й навіть заволодіти їхніми думками й уявою. Чому б не створити нову галузь науки, яка ідеально підходить для цієї цілі, з її власними механізмами, методологією та орієнтирами, щоб подолати епістемологічні упередження й відкрити ворота іджтіхада?

Мета представлених статей – виявити деякі недоліки, приховані в нашій термінології, методології, дослідницьких інструментах і концептуальних принципах, і висунути альтернативні, які характеризуються більшою незалежністю й нейтральністю. Завдання полягає не в применшенні загальнолюдської цінності творчого внеску Заходу, а в тому, щоб підкреслити небезпеку розгляду його як відправної точки й застерегти від майбутніх спроб постійно «наздоганяти» його.

**Міжнародний інститут
ісламської думки**